

OS AVATARES DE NOVE MELODÍAS TRADICIONAIS

VERSIONS OF NINE TRADITIONAL MELODIES

Manuel Rico Verea
Etnomusicólogo

Resumo: Marcial Valladares desenvolveu un importante labor de compilación de música tradicional da comarca da Ulla. O conxunto de melodías colectadas por el, moito antes xa de seren publicadas, foi material para diferentes cancioneiros sen que neles se citase expresamente a súa autoría. No presente traballo viaxaremos pola edición dos cancioneiros, desde o de Marcial del Adalid ata o ano 1984, para verificar os avatares de nove melodías compiladas por Valladares que Manuel Murguía publicou no “Apéndice musical” do primeiro tomo da súa *Historia de Galicia* (1865).

Abstract: Marcial Valladares undertook an important task in compiling traditional music from the Ulla region. The set of melodies collected by him, long before they were published, was the material for different songbooks without his authorship being expressly cited in them. In this study, I will examine his edition of traditional Galician folk songs, from Marcial del Adalid to 1984, to ascertain the versions of nine melodies compiled by Valladares that were published by Manuel Murguía in the “Apéndice musical” (“Musical Appendix”) of the first volume of his *Historia de Galicia* (*History of Galicia*) (1865).

Palabras chave: alalás, cancioneiros, conservatorios, etnomusicoloxía, melodías tradicionais e actualización pedagóxica, Marcial Valladares.

Key words: alalás, songbooks, conservatories, ethnomusicology, traditional melodies and pedagogical updating, Marcial Valladares.

Marcial Valladares Núñez (Vilancosta, Berres, A Estrada, 1821-1903), formado en gramática latina e en filosofía, e licenciado en Dereito pola Universidade de Santiago de Compostela, exerceu de xefe superior da Administración Civil de Pontevedra.

No ano 1866 retirase á casa familiar para dedicarse ó estudo da lingua e da cultura de Galicia, en xeral. Colaborou en numerosas publicacións como narrador, lexicógrafo, poeta ou gramático. Formou parte do xurado dos primeiros Xogos Florais de Pontevedra, foi socio de mérito de El Folclore Gallego e membro da Real Academia Española.

Desenvolveu un importante labor de compilación da música tradicional recollendo mostras do noso folclore, que no seu ámbito literario reproduciu nos volumes do *Cantigueiro popular*.

Tiñamos noticia de nove melodías recollidas e harmonizadas para piano que Valladares lle entregara a Manuel Murguía para a súa publicación no “Apéndice musical” do primeiro tomo da *Historia de Galicia* (1865).

Manifesta Murguía que:

Debemos esta composición, lo mismo que su música y otros aires populares de la Ulla, á la fina atención del Sr. D. Marcial Valladares, quien la recogió en aquel país. (1865, p. 258)

Xabier Groba, na súa tese de doutoramento, dános información sucinta das melodías que no seu día lle enviara Marcial Valladares a Casto Sampedro e doutras nove máis publicadas na *Historia de Galicia*, que se integran nesta colección de Sampedro probablemente procedentes do cancionero de José Inzenga.

Intuíase a existencia dun cancionero de Marcial Valladares, pero foron Do Pico Orjais e Rei Sanmartim os investigadores que descubren, na casa do autor, o manuscrito autógrafo, *Ayes de mi país*, que publican en 2010 acompañado dun estudo historiográfico. Na capa do manuscrito consta a súa descrición: *Álbum que o autor, Marcial Valladares, dedica ás súas irmás* (1865).

Hai noticias de máis manuscritos e de coleccións como a de Santalices que inclúe melodías do cancionero de Valladares.

Indícame Antón Santamarina que “na casa do profesor de medicina Carlos Ferreirós Espinosa (1918-1996), casado cunha sobriña neta de Valladares, o pianista Ramón Castromil e mais eu vimos un manuscrito de partituras de Valladares”. A indagación no Centro Ramón Piñeiro non deu resultado; Manuel González di que debe ter ese manuscrito a filla de Ferreirós, que mora en Vigo.

O conxunto destas melodías colectadas por Marcial Valladares, moito antes xa de seren publicadas, foi material para diferentes cancioneiros sen que neles se citase expresamente a súa autoría; noutros casos mesmo parece que se escondese a súa existencia modificando o título, a melodía, o xénero e mesmo a copla coa que fora recolleita.

Identificamos polo primeiro verso literario as nove melodías tradicionais recollidas e harmonizadas para piano por Marcial Valladares que Manuel Murguía publica na primeira edición da *Historia de Galicia*.

1. “Na alma se me cravou” (alalá)
2. “Adeus non, ti non mo digas” (alalá)
3. “Veña o pandeiro a ruar” (canto de pandeiro)
4. “Uns corren para Castilla” (cantinela)
5. “Falando cunha meniña” (cantinela)
6. “Nena que vénde-las peras” (cantinela)
7. “Á sombra dun limoeiro” (cantinela)
8. “Despedida de ano vello” (canto de Nadal)
9. “Non te quero por bonita” (muiñeira)

Polos traballos dos citados etnomusicólogos e do autor deste pequeno estudo, viaxaremos coa edición dos cancioneiros desde Marcial del Adalid ata o ano 1984.

Neste ano 1984 publícase o primeiro tomo do *Cancioneiro popular galego*, da autoría de Dorothe Schubarth e Antón Santamarina, quen realizaron un amplo, ambicioso e científico traballo dunha recolleita planificada, con documentos sonoros, que se escribe e se estuda de forma sistemática tendo en conta o ámbito literario e musical.

Schubarth, membro do International Council for Traditional Music desde os anos 1980, integrárase nas actividades do grupo de estudo sobre a análise e a sistematización dos corpus musicais das nacións europeas que modifican e dan resposta a interrogantes que xa expresaran outros investigadores empregando unha nova metodoloxía na transcripción, estudo e clasificación de cada unha das melodías recollidas.

No limiar do *Cancioneiro musical de Galicia*, na edición que personaliza Filgueira Valverde, este autor escribe parte do decálogo do Seminario de Estudos Galegos do que el era membro: “a praxe científica dun estudo esixe citar aqueles autores que se reproducen e, no caso dos cancioneiros deben citar as fontes, a procedencia das melodías e mesmo os colaboradores”.

Se os cancioneiros anteriores a 1942 tiñan algunha destas eivas, os posteriores non se deron por sabedores desta reprimenda do antropólogo e escritor pontevedrés. Máis ben foron en dirección contraria: incorporan material etnográfico ocultando baixo formas variadas a súa orixe e o seu primeiro colector.

A celebración do Día das Letras Galegas deste ano 2025, no que Adolfiná, Rosa, Asunción, Prudencia, Manuela e Eva personalizan unha homenaxe a todas as informantes, cantareiras, cantareiros, pandeireteiras e pandeireiros que souberon gardar o legado poético musical e transmitírllelo ós colectores e colectoras, tamén debe posibilitar un cambio na valoración e no uso deste corpus do cancionero de tradición oral de Galicia, desde os primeiros colectores ata 1984. Posiblemente non estaría de máis pensar nunha revisión deles.

A situación na que estabamos, despois duns primeiros pasos positivos con Adalid, Inzenga ou Pedrell, volve ser a descrita por Rogelio Groba no limiar de *Galicia cantada* onde manifesta que se acostuma facer “una excesiva valoración de lo folclórico”. Non se entende tal predicamento cando os centros de formación dos novos músicos en Galicia aínda non se aproximaran ós movementos pedagóxicos e etnográficos europeos nin teñen en conta o fomento da música tradicional nos conservatorios. En definitiva, estabamos ante unha visión negativa que, grazas ó traballo de Schubarth e Santamarina cambia a positiva cunha xusta valoración da música tradicional.

Folklore, primitivismo, anquilosamiento, rutina, son hechos que se apartan de la actitud progresista. Bien está conservar lo diferencial pero va siendo hora de que estas señas de lejanas raíces étnicas cristalicen en obras de calidad. (Groba 1984, “Limiar”)

Roxelio Groba foi profesor do Conservatorio da Coruña, no que exerceu de director durante vinte anos.

Nós imos intentar ver polo miúdo a historia da primeira melodía das publicadas por Manuel Murguía, recollida e harmonizada por Marcial Valladares, que nos mostra os avatares desta e doutras moitas que van copiando os colectores posteriores.

Valladares clasifica esta melodía “Na alma se me cravou”, como alalá; un xénero musical compartido por todos os colectores, con definicións máis ben subxectivas ou filosóficas, acompañado dalgunha característica musical, que se vai modificar coa publicación do primeiro tomo do *Cancioneiro popular galego*.

Este grupo de melodías defíneo Dorothé Schubarth como *cantos arcaicos de ritmo libre* que teñen as seguintes características:

- a. Normalmente son melodías de dous versos e case todas teñen un ámbito estreito.
- b. Carecen de acompañamento instrumental melódico ou rítmico e interprétanse a capela de forma pausada, entre moderato e adagio e con frecuentes melismas.
- c. O intérprete goza de liberdade na realización do modelo melódico.

I. NA ALMA SE ME CRAVOU

Na alma se me cravoue
a raíz do teu querere;
mentres no mundo vivire
outro amor non hei de tere.

I.1.

Marcial Valladares ofrece a transcripción deste canto de ritmo libre na tonalidade de si b maior. Manuel Murguía, como xa dixemos, publícao no “Apéndice musical” da súa *Historia de Galicia* (1865).

I.2.

Marcial del Adalid publica esta melodía no apartado de *Cantares viejos y nuevos de Galicia* co título “Queixas”. A tonalidade empregada, sen que modifique a melodía, é de fa maior. Engádelle dous versos á copla orixinal e prolonga a melodía nos versos segundo, cuarto e sexto. A execución, en allegretto vivo, para negra 126 de metrónomo, e acompañada de piano, elimina as características básicas dos cantos de ritmo libre. Tamén se inclúe a melodía na edición de *Cantares viejos y nuevos de Galicia* de Canuto Berea;

sabemos por Margarita Viso Soto que unha variante rítmica deste tema tamén a utiliza o autor na súa ópera *Inés e Bianca*.

Na alma se me cravou
a raíz do teu querer;
anque a vida me deixou
solo para padecere,
mentres no mundo vivire
outro amor non hei de tere.

I.3.

Dáños noticias Margarita Viso Soto de melodías do cancionero tradicional galego que utiliza Baldomir Rodríguez na zarzuela *Santos e meigas*.

A melodía do alalá —canto de ritmo libre— “Na alma se me cravou” é unha delas con estoutra letra: “Pero ya cambió el cariño y ya nunca, nunca te querré”.

I.4.

José Inzenga inclúe este canto de ritmo libre no seu cancionero *Cantos y bailes de Galicia*. Transcribe a melodía, harmonizada para piano, en la maior. Modifica o final do segundo e cuarto verso desta melodía que lle proporciona Ramón Arana, “Pizzicato”.

I.5.

Felipe Pedrell publica o seu *Cancionero musical popular español* con índice das persoas colaboradoras como Adalid, Arana, Feijoo, Inzenga, Murguía etcétera. Reproduce esta melodía do canto de ritmo libre coa harmonización para piano que lle proporciona Arana. Recupera a tonalidade de Inzenga e modifica a letra da transcripción de Valladares pola seguinte:

Unha noite moi escura
morre a luz o meu amante;
queira Dios que o día veña
e o luceiro se levante!

1.6.

Casto Sampedro e Víctor Said presentan este alalá na *Colección de cantos e bailes da provincia de Pontevedra* premiado pola Academia de Belas Artes de San Fernando (CCBP nº 10).

Tamén se publica co nº 11 no *Cancioneiro musical de Galicia* (1942), edición personalizada por Filgueira Valverde que, segundo escribe Carlos Villanueva, realiza un ordenamento *post mortem* con evidentes puntos escuros por intuír que hai represaliados e claros intentos de silenciar a obra doutros autores.

A inclusión desta melodía na *Colección Sampedro*, na *Colección de cantos e bailes da provincia de Pontevedra* e no *Cancioneiro musical galego*, segundo Xabier Groba González, procede da colección de Inzenga, dado que repite esta versión na tonalidade, no tempo, adagio e nos finais dos versos musicais.

1.7.

Daniel González publica o seu cancionero, *Así canta Galicia* (1963), indicando na portada que é unha “recompilación e estampas orixinais do folklorista”, exdirector da coral De Ruada. Reproduce esta melodía indicando que é o “Alalá de Padreda”, malia que o transcriba na tesitura orixinal de Valladares.

Da maneira en que varios autores de cancioneros disimulan a apropiación indebida é boa mostra este folclorista, porque das 29 melodías de *Ayes de mi país* de Valladares, Daniel González, o autor de *Así canta Galicia*, inclúe 26 no seu cancionero, e iso sen citar fontes nin facer constar bibliografía ningunha. E neste caso, o máis lamentable é que desorienta, por ocultación, a orixe das melodías, de forma que o alalá 2, “Pasei pola túa porta”, é aquí, en *Así canta Galicia*, “Alalá de Paradiña”, con outra letra. A cantinela de Valladares, “Moito te precias guapiño” convértese en *Así canta Galicia* no “Alalá de Avión”; “Adeus non, ti non mo digas” pasa a ser “Alalá de Pidre”; a pandeirada “Veña o pandeiro a ruar” é agora “Triadas de Untes”; finalmente “Uns corren para Castilla” vai ser “Alalá de Coitelo”, e así sucesivamente.

1.8.

Bal y Gay e Martínez Torner publican o seu *Cancioneiro gallego* no ano 1973. O limiar é de Xosé Filgueira. O cancionero carece de bibliografía e indican os autores que este canto de ritmo libre, “Na alma se me cravou”, fora publicado por Murguía na súa *Historia de Galicia* como alalá do país da Ulla. Cómpre indicar que máis dunha terceira parte deste cancionero recolle melodías fornecidas por diferentes asociacións corais ou folclóricas sen que se indique procedencia nin o nome do seu colector. As agrupacións corais que participan neste cancionero son: Cántigas da Terra da Coruña, Cántigas e Aturuxos de Lugo, Flores e Silveiras de Lugo, Aires da Terra de Mondariz, Sociedade Artística de Tea de Mondariz, Enxebres de Ourense, Ruada de Ourense e Agrupación Artística de Vigo.

1.9.

Carlos Villalba publica o seu *Cancioneiro de Galicia* (1976), no que tamén inclúe este canto de ritmo libre transcrito por Valladares. Unha vez máis, botamos de menos a bibliografía utilizada e a procedencia das melodías; inclúe os acordos de guitarra para quen queira realizar a súa interpretación.

COLOFÓN

Este sucinto percorrido permítenos apreciar unha carencia de formalidade e de rigor nas publicacións sucesivas dos cancioneros de música tradicional. Incluímos os documentos sonoros cuxas melodías non levan referencias bibliográficas ou, caso de as levaren, mesmo poden chegar a perturbar o correcto coñecemento da materia.

Como escribía Filgueira Valverde, no limiar do *Cancioneiro musical de Galicia*, son moitos os que “preferiron á honrada declaración de procedencia [...] un deshonoroso silencio sobre a fonte das súas investigacións”. Vaia como exemplo ilustrativo a “Espadelada de Penosiños” que interpretou esta primavera SonDeSeu en Vigo e retransmitiu a TVG indicando que este canto procede de *Así canta Galicia* (1963) e do *Cancioneiro gallego* de Bal y Gay e Torner (1973).

Este canto de pandeiro, ou muiñeira vella de Carballeda de Avia, recolle Víctor Said Armesto no ano 1905 e inclúese na *Colección de cantos e bailes da provincia de Pontevedra* (1910), da autoría de Casto Sampedro e o

propio Said Armesto. Tamén forma parte da colección de cantos populares utilizados por Fernández Espinosa nunha conferencia-concerto sobre “O canto popular galego” do ano 1922.

A falsa denominación desta muiñeira vella e o feito de ignorar o verdadeiro colector xa procede doutros grupos folk que a publicaron e interpretaron en documentos sonoros, pero á orquestra folk da escola municipal, á ETRAD de Vigo e tamén á TVG deberíamos esixirilles máis rigor documental do que adoitan.

Manifestaba Dorothé Schubarth nunha entrevista do ano 1988 que os colectores predecesores do *Cancioneiro popular galego* realizaran un traballo loable pero que precisaba ser revisado. Esta revisión, deixando á parte outras cuestións técnicas, debería ofrecer un único *Cancioneiro de música tradicional de Galicia*, predecesor do *Cancioneiro popular galego* (1984). Este cancionero debería recoller as melodías, desbotando as reiteracións e sería unha versión autorizada e definitiva do cancionero tradicional anterior á obra de Schubarth e Santamarina.

Outro tanto cumpriría facer co corpus literario do cancionero popular, porque, de non ser así, seguiranse publicando de maneira reiterada unha e cen veces as cántigas das publicacións anteriores. Esta revisión metodolóxica levaría aparellada unha corrección idiomática e uns criterios canónicos.

Os centros de formación, os conservatorios, que teñen a responsabilidade de formar os novos músicos de Galicia, e as escolas de formación do profesorado, percíbense como afastados en certo grao dunha pedagogía musical europea. Mágoa ter que recoñecer, que en xeral, hai un incumprimento dos obxectivos mínimos sobre o coñecemento e fomento da música tradicional que está depositada en mans de asociacións culturais e folclóricas, salvante a ETRAD de Vigo. É ben significativo que a meirande parte das programacións anuais do profesorado dos conservatorios non inclúa a porcentaxe de obras de autores de Galicia nas ensinanzas de cada instrumento.

O Decreto 203/2007, do 27 de setembro, da Consellería de Educación, polo que se establece o currículo das ensinanzas profesionais de réxime especial de música, nos obxectivos xerais, dispón que se deberá fomentar a utilización do patrimonio musical en xeral, e o de Galicia en particular. E nos obxectivos do currículo reitera:

7. Coñecer e valorar o patrimonio musical como parte integrante do patrimonio histórico e cultural.

9. Fomentar a utilización do patrimonio musical en xeral, e a do galego en particular, como medio indispensable no enriquecemento da persoa e da súa formación musical.

Haberá moito que esperar aínda para que esperten do seu sono as institucións educativas, os conservatorios e as escolas de música para que asuman a súa responsabilidade?

A etnomusicóloga Dorothe Schubarth auguraba mellores tempos para a reincorporación da música tradicional na nosa sociedade e expresaba a esperanza de que se modificase a visión e o concepto que merece a música popular, de que se incorporase o ensino de instrumentos tradicionais nos conservatorios e de que se fomentase a utilización do patrimonio musical de Galicia para enriquecer os valores da persoa e da súa formación musical. Esperemos, xa que logo, que este ano, no que tanto falamos e festexamos o legado poético-musical transmitido de xeración en xeración ata a actualidade, sexa o punto de partida para o decoro de institucións e centros educativos que deben velar por este tesouro signo da nosa identidade cultural.

Na alma se me cravou

Colector: Marcial Valladares

Adagio amoroso e flêbile

Na ial - ma se me cla - vo - u a ra - is do teu que - re - re

Alegretto vivo

Versión de M. del Adalid

N'a al - ma se me cla - vo - u a ra - is do teu que - re - re; _____

Adagio

Versión de Inzenga

Na ial - ma se me cla - vo - u a ra - is do teu que - rer -

Sen indicar tempo

Versión Pedrell

U - nha noi - te moi es - cu - ra mo - rre a lus o meu a man - te

Animato

Versión de Daniel González

Na ial - ma se me cla - vo - u a ra - is do teu que - rer -

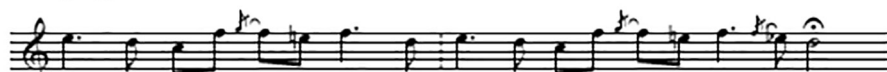
Animato

Versión de Carlos Villalba

N'a al - ma se me cla - vo - u a ra - is do teu que - re - re;

$\text{♩} = 70$

Na ial - ma se me cra - vo - ue a ra - iz do teu que - re - re

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Adalid, Marcial del (1985). *Mélobdes pour chante et piano. Cantares viejos y nuevos de Galicia*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza. Edición de Margarita Soto Viso.
- Fernández Espinosa, Luís María (1940). *Canto popular gallego*. Madrid: Imprenta Góngora.
- Fernández Espinosa, Luís María (2025). *Cancioneiro popular gallego*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia - El Eco Franciscano. Edición comentada por Manuel Rico Vereá.
- González Ruada, Daniel (1963). *Así canta Galicia: cancionero popular gallego*. Ourense: La Región.
- Groba, Rogelio (1984). *Galicia cantada. 50 canciones para cuarteto o coro mixto*. Madrid: Editorial Alpuerto.
- Groba González, Xavier (2012). *Casto Sampedro e a música do cantigueiro galego de tradición oral*. Redondela: Concello de Redondela.
- Inzenga, José (1888). *Cantos y bailes populares de España: Galicia*. Madrid: Editorial A. Romero.
- Inzenga, José (2005). *Cantos e bailes da Galiza*. Ourense: Difusora de letras, artes e ideas. Estudio e edición crítica de José Luís d. P. Orjais.
- Martínez Torner, Eduardo e Bal y Gay, Jesús (1973). *Cancionero gallego*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Murguía Manuel (1865). *Historia de Galicia*. Lugo: Soto Freire.
- Pedrell, Felipe (1919-1922). *Cancionero musical popular español*. Alalá 220. Barcelona: Boileau.
- Pico Orjais, José Luís do e Rei Sanmartín, Isabel (2010). *Ayes de mi país: o cancionero de Marcial Valladares*. Baiona: Dos Acordes.
- Rico Vereá, Manuel (1988). *Cancioneiro popular das terras do Tamarela*. Vigo: Galaxia.
- Sampedro, Casto (1942). *Cancioneiro musical de Galicia*. Pontevedra: Museo Provincial.
- Schubarth, Dorothé e Santamarina, Antón (1982). *Cancioneiro galego de tradición oral*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Schubarth, Dorothé e Santamarina, Antón (1984). *Cancioneiro popular galego*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Villalba Freire, Carlos (1977). *Cancioneiro de Galicia*. Madrid: A. Carmona.
- Viso Soto, Margarita (2018). *Melodías galegas de José Baldomir Rodríguez*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.